

БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

1844 — 1944

ТОМ I
А—М

BULGARISCHE PERIODIKA

1844—1944

ANNOTIERTES BIBLIOGRAPHISCHES VERZEICHNIS

BAND I

A—M

VERLAG „WISSENSCHAFT UND KUNST“
SOFIA — 1962

БЪЛГАРСКИ БИБЛИОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЕЛИН ПЕЛИН“

БЪЛГАРСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ 1844 — 1944

АНОТИРАН БИБЛИОГРАФСКИ УКАЗАТЕЛ

ТОМ I

А—М

НАУКА И ИЗКУСТВО

СОФИЯ — 1962

Съставил

ДИМИТЪР П. ИВАНЧЕВ

със сътрудничество на колектив при Българския библиографски институт, консултанти и рецензенти

Обща редакция

Т. БОРОВ, Г. БОРШУКОВ, ВЛ. ТОПЕНЧАРОВ

Докладвано в Научния съвет на ББИ в заседанията
на 15. II. 1961 и 28. VI. 1961 и прието
да се отпечата като отделно издание

БЪЛГАРСКИ БИБЛИОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЕЛИН ПЕЛИН“
Поредица БИБЛИОГРАФИИ № 20

016.05781

So 2 b

V. 1

Bulgarian Reference
(Slavic)

СЪДЪРЖАНИЕ

Благодарност	VII
Г. Боршуков, Вл. Топенчаров. Зараждане и развой на българския периодичен печат	1
Т. Боров. Репертоар на българския периодичен печат 1844—1944 .	21
Инструкция за отбор и сводно библиографско описание на мате- риала в Репертоара на българския периодичен печат	42
Условни знаци и съкращения	47
Извори и литература	49

Български периодичен печат 1844 — 1944

А	53
Б	69
В	159
Г	209
Д	229
Е	270
Ж	285
З	294
И	344
К	386
Л	435
М	455

БЛАГОДАРНОСТ

При работата върху репертоара Българският библиографски институт намери съдействие и сътрудничество от страна на много лица и институти. Дължим да изкажем своята благодарност на:

Проф. МИХ. ГЕНОВСКИ за уточняване характера на земеделския печат; той даде първоначална редакция на характеристиките на изданията.

НЕРСЕС КАСАБЯН, Пловдив, проучи сам и обработи целия арменски печат, излизал в България.

ДРАГОЙ КОДЖЕЙКОВ и АС. БОЯДЖИЕВ прегледаха профсъюзния печат и дадоха ценни указания за подобряване на характеристиките.

СТ. НЕЙКОВ и П. КАРЧЕВ независимо от непосредственото им участие в работата по репертоара в началния период допълнително прегледаха целия ръкопис и направиха редица бележки.

За подобряване и попълване данните за отделни групи периодични издания съдействие получихме от: ВАСИЛ АЛЕКСАНДРОВ — за детския периодичен печат, ДИМИТЪР Н. МИНЧЕВ и ХР. П. КАПИТАНОВ — за добруджанския печат, ЮРДАН АНАСТАСОВ — за македонския печат, ДИМИТРАНА ИВАНОВА — за буржоазния женски печат, д-р АШЕР ХАНАНЕЛ и ЕЛИ ЕШКЕНАЗИ — за еврейския печат.

За местния (провинциален) печат бележки с оправки и добавки получихме от: Г. ДЖУМАЛИЕВ — за печата в Коларовград; ГЕНО ДОЧЕВ — за печата в Казанлък; Д. ВЪЗЕЛОВ — за печата в Бургас; В. КАРАМАНОВ — за печата в Кюстендил; П. АТАНАСОВ — за печата в Русе, и др.

Благодарност дължим и на рецензента на издателството ИВАН БОГДАНОВ, който прегледа внимателно ръкописа на целия репертоар и положи усилия за неговото подобряване.

Дължим специална благодарност на Народна библиотека „Васил Коларов“ — София, която съдействува на институтския колектив при използване на нейните богати сбирки от периодични издания, на Народната библиотека „Иван Вазов“ — Пловдив, както и на околните библиотеки в Търново, Варна, Коларовград и Русе за тяхното съдействие.

БЪЛГАРСКИ БИБЛИОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Bulg. Bibl. Institut Bohn.

ЗАРАЖДАНЕ И РАЗВОЙ НА БЪЛГАРСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Българският периодичен печат се заражда повече от два века след периодиката в големите и напреднали страни на Европа. След победата на буржоазната революция в Англия и по-късно във Франция вестниците и списанията се налагат като важен обществен фактор. Към средата на XIX в. периодичният печат в Европа и Америка, та дори и в съседните на България балкански страни, е вече значителна сила, особено вестниците са мощно средство за въздействие, важно оръжие в класовите и политическите борби.

Причините за късното зараждане на българския периодичен печат са ясни — България е в центъра на европейските владения на феодалната и изостанала Османска империя и затова в българските земи робството е по-тежко, новите форми на живота се налагат бавно. Български периодични издания се появяват по-късно, едва през епохата на националното възрождане — последица от разширяването на стоково-паричните отношения, от разлагането на феодализма в турската империя и от зараждането на нови капиталистически производствени форми и производствени отношения в поробената страна.

През втората четвъртина на миналото столетие, когато вестниците в Европа и Америка са във възход, когато те са вече капиталистически предприятия и са станали евтини и масови, тогава в българските земи възходящото занаятчийство и разцъфтяващата търговия излъчват обществените класи и класовите прослойки на занаятчии и търговци, които чувствуват нужда от обществена изява на миросгледа си, от защита на своите интереси. Гюлханският хатишериф от 1839 г. създава и юридически предпоставки раята да поиска национални, верски и граждански права. На такава основа започва борбата на българския народ за национално-културна самостоятелност. По това време се осъществява страстният призив на Паисий Хилендарски за национално осъзнаване и българското племе става нация със свой език, със своя територия, с общ икономически живот и собствен духовен облик. Тогава българският народ не само се осъзна национално, но накара и другите народи да го признаят. В борбата за национално обособяване (не с помощта на чуждата държавна власт и още по-малко на фанариотската църква, а против тях) той започва да създава със собствени сили свои училища, да се стреми към своя национална църква.

След като било основано Габровското училище (1835), просветното и училищното дело в България започва да се развива по-бързо, броят на грамотните значително се увеличава, постепенно се формира българската интелигенция, излязла не само от гръцки, руски, сръбски, западни, а и от български училища. Създава се българска книжнина, има вече любознателни читатели, които свикват да четат най-напред чужди периодични издания, предимно руски сръбски и гръцки. Турският религиозен фанатизъм дълго време пречи да се развие книгопечатане в Турция, но сега той е победен от изискванията на времето и в империята има вече и печатници, някои и с български букви. До 40-те години се създават дори и две български печатници — на Никола Карастоянов в Самоков и на даскал Камче в с. Ватоша, Тиквешко, по-късно поета от Теодосий Синаитски в Солун.

При такива условия през 1844 г. един от най-културните и начетени на времето си българи, Константин Г. Фотинов, започва да издава редовно в малоазийския град Смирна първото българско списание „Любословие“, което излиза в продължение на две години. Списанието е действително интересно и с енциклопедичността си и с родолюбивото си и любопитно съдържание е много, сполучливо насочено към интересите на тогавашния читател.

Както сам Фотинов се изразява, с него той поставя „камен уголен“ на българската периодика. Още докато „Любословие“ излиза, в Лайпциг Иван Богоров основава първия български вестник „Български орел“ (1846). Той не се колебае като Фотинов дали да го пише на „благоречието“, т. е. на църковнославянски език, който някои смятат тогава за литературен, или на „просторечието“, т. е. на говоримия език, а поставя традицията българският вестник да се пише на „чист народен език, както се хортува по сичките страни на башинията ни“. Богоров иска да направи вестник от типа на модните по това време в Западна Европа листове с превес на информацията, който в същото време да отговаря и на просветните нужди на българския народ. Но не успява преди всичко по материални причини, а и поради откъснатостта от родината и поради това, че се страхува да помества в страниците на вестника политическа информация и не поставя на разглеждане политически въпроси. С третия си брой „Български орел“ спира. Тогава Богоров „променя мястото, а не и мисълта си“. И започва в Цариград, през оная епоха голям български културен център, „Цариградски вестник“. Той създава и „българска книгопечатня сред Бал-капан, на такова място, дето преди няколко години беше опасно само да се похортува за такова нещо“. Редактиран по-късно от Ал. Екзарх и Т. Бурмов, „Цариградски вестник“ е най-продължително съществувалият български предосвободителски вестник — от 1848 до 1862 г.

Първите български периодични издания — пет-шест докъм средата на 50-те години на миналия век — се развиват при тежки материални, морални и политически условия. По съдържание те отговарят на важна нужда на времето — утоляват жаждата за знания, за опознаване на света и природата, за създаване на българско национално съзнание и на национално самочувствие. Това са периодични издания на народ, който току-що си отваря очите от дълбокия безпросветен сън на робството, учи се да чете, иска да знае и в същото време се гордее със своето минало. Политическият момент във всички тези издания едва мъждука, те не смеят да поставят открито и ясно дори Църковния въпрос.

Но скоро след Кримската война (1853—1856) — тя завършва с Парижкия мирен договор, в който е включен обещаващият верски и граждански права на раята султански Хати-хумаюн — нещата се променят, вестниците се политизират все по-интензивно. Първият вестник на Г. С. Раковски „Българска Дневница“ (1857) е в пълния смисъл на думата политически вестник. Силно се чувства политическото ядро и в съдържанието на униатския лист „България“ (1859—1863). Дори „Цариградски вестник“ в края на 50-те и в началото на 60-те години има своя, макар и непопулярна политическа линия и в него вече намира място политическата статия — интересно е да се наблюдава как тя се ражда от информациите по църковната борба и от политическите прегледи, които се превръщат в популяризаторски и информационни статии, а по-късно се появява и статията с определена теза. Списание като забележителното по своя размах и разнообразие „Български книжници“ (1858—1862), каквото нямат дори някои от живеещите вече свободно съседни народи, дава дан на политиката не само като отделя място за политика в своя отдел „Летопис“, но и като взема отношение към политически въпроси.

Политическият въпрос № 1 на българската общественост от това време е започнатата още в края на 30-те години борба за национално-културна самостоятелност. Воден от най-прогресивните тогава обществени сили, народът влиза в битка за духовна еманципация от гръцката патриаршия, присвоила си правото да представлява християнската рая и в същото време да я експлоатира жестоко, да я угнетява национално. Българският периодичен печат (вестници и списания) участва дейно в борбата за национално-културна самостоятелност. Дълго време Църковният въпрос е основен въпрос в съдържанието им — в същност той е въпрос за национално обособяване, за признаване на българите като нация.

Ясната класова диференциация, създадена на основа на кризата на занаятчийството след Кримската война, „разслоява“, така да се каже, и периодичния печат. Той става по-определено изразител на отделни обществени класи и групировки и от този момент нататък в неговото развитие се очертават все по-ясно две основни линии, като са налице и редица отклонения от тях.

Едни вестници и списания изразяват интересите на едрите търговци, на чорбаджиите — носители на търговско-лихварския капитал. Те са пропагандисти на тяхната еволюционистка идеология и на нейния основен метод — просветителството. Някои от тях са съвсем консервативни, като „Съветник“ (1863—1865) и „Время“ (1865—1867), които дори по Църковния въпрос не вземат смели позиции, стремят се към компромис, не воюват за самостоятелна българска църква — това съответствува на възгледите и интересите на стоящите зад тях чорбаджии и едри търговци. Други, напр. в „България“, писан бойко, иска пълно отделяне от гръцката църква, но повлиян от западната католическа пропаганда, застава на нездравата основа на униатството. „Турция“ (1864—1873) пък — най-типичният туркофилски лист, наречен от Ботев „пачавра“ — е за сътрудничество с турската власт и стига до национално предателство. Всички те, както и някои други, които започват след тях, като „Право“ (1869—1873), „Напредък“ (1874—1877), а също и „Век“ (1874—1876), стоят на позициите на еволюционизма.

По-особено направление имат вестниците на П. Р. Славейков „Гайда“ (1863—1867) и още повече „Македония“ (1866—1872). Те са изразители най-вече на схващанията на дребното занаятчийство, на селската беднотия, на народната интелигенция. От една страна, поради тежките условия, при които излизат Славейковите вестници — турската цензура, неколкото им спиране от властта за известно време, непрекъснатия полицейски тормоз над редактора, а, от друга страна, и поради известна негова идеологическа неустойчивост в тях не се формулират винаги открити и ясни становища, макар П. Р. Славейков в същност да стои най-близо до позициите на умереното крило на революционната партия. Поради политическата си гъвкавост и изключителен талант да си служи с иносказания и да пише на разбираем от всички език през 60-те години П. Р. Славейков успява да превърне своите вестници, особено „Македония“, в орган за голямо и масово въздействие — той е най-четеният български вестник в Турция.

Основна тема на еволюционистките вестници през 50-те и 60-те години, а дори и след това, е Църковният въпрос, както и въпросите на народното образование, на просветата и културата изобщо. По-късно, през време на революционния подем в страната, макар често само с информации, и някои от тези вестници отделят място за тежкото положение на народа под робство.

Еволюционистката периодика отразява в страниците си и стопанското развитие. Тя се явява или като борец срещу новите икономически форми, защитник на занаятчийското производство — такъв е случаят с борбата в печата срещу модата, — или пък е носител на нови стопански концепции за българското капиталистическо производство.

По време на кризата на българското занаятчийско производство, предизвикана от конкуренцията на промишлените произведения на капиталистическия Запад, след Кримската война при нова, още по-ясно определена класова диференциация Църковният въпрос постепенно отстъпва от историческата сцена, за да даде път на друго, по-съвременно изискване на народа, на друга жизнена необходимост — въпроса за националното освобождение. Заражда се национално-революционно-освободително движение. На идеологията на еволюционизма и просветителството то противопоставя национално-революционната идеология, обоснована най-напред от патриарха на българската национална революция Г.С. Раковски. Селячеството, най-поборената и най-жестоко експлоатираната класа, занаятчийството, дребните търговци и близката до народа интелигенция образуват средата, о която се опира партията на „младите“, революционната партия. Основава се по-късно и Българският централен революционен комитет, начало на който застават Васил Левски, Любен Каравелов и Христо Ботев.

На основата на национално-революционната идеология се развива другата колонка на българската периодика — революционният печат. Той води последователна борба срещу турския феодализъм, против конкретните прояви на робството, срещу фанариотското духовенство до разрешаване на Църковния въпрос и против политиката на българската екзархия след това. Не по-малко последователно той се бори и срещу българското чорбаджийство — против неговата експлоатация и националната му изневяра. Той закриля селячеството, дребните съществувания и се бори за национална и социална свобода, като в същото време взема отношение и по текущите въпроси на народната просвета и култура и по развитието на стопанството.

Революционният печат започва с вестниците на решилия да действа „чрез пресата и сабята“ Г. С. Раковски, особено с „Дунавски лебед“ (1860—1861). За пръв път в този вестник прозвучават пламенните думи на Раковски за национално освобождение чрез народно въстание. Макар и още твърде рано, вестниците на първия български революционен журналист разтърсват дълбоко душите и оставят дълбоки дири. След тях в Румъния излизат някои вестници с ненапълно последователна революционна линия, но с революционна фразеология, като органа на Българския таен комитет „Народност“ (1867—1869) и „Дунавска зора“ (1867—1870) на Добри Войников. В края на 60-те години за кратко се появява и първият изразител на партията на младите сред българската емиграция в Румъния, сатирично-хумористичният вестник „Тъпан“ (1869—1870, 1875).

Истинския си разцвет предосвободенската революционна журналистика достига в периода на организираната революционна борба за национално освобождение, в епохата на БРЦК. Любен Каравелов, ученик на руските революционни демократи, основава в Букурещ вестник „Свобода“ (1869—1872), който, след като е спрял по искане на турското правителство, продължава с име „Независимост“ (1873—1874). Този вестник не само по тематика и направление, но и фактически е орган на БРЦК. За онова време той е вестник от нов тип, истински пропагандист и организатор на българската национална революция. Основното в съдържанието му е кондензирано в една само дума, която е и име на вестника — свобода. Всичко останало в съдържанието е подчинено на въпроса за свободата. Новото не е само в тази черта на съдържанието, но и в безкомпромисното и ясно поставяне на въпроса за начина, за метода, по който да се постигне жадуваната свобода. За органа на БРЦК пътят към свободата води само през организираното народно въстание. Ново в журналистиката на Каравелов е и журналистическото майсторство. В него са отразени пламенното родолюбие на Раковски, непосредствеността и народността от журналистиката на П. Р. Славейков, идейността и блясъкът от публицистиката на руските революционери-демократи.

На основата на надигания се революционен подем сред българския народ, малко след като започва „Свобода“, се появява и друг революционен вестник — „Дума на българските емигранти“ (1871). С него в журналистическото поприще встъпва съвсем млад журналист, също ученик на руските революционни демократи — Христо Ботев, който веднага се налага. Последователно той редактира „Будилник“ (1873), „Знаме“ (1874—1875) и няколко дни преди да замине с четата си в Балкана — първия брой на „Нова България“ (1876). Журналистическата дейност на Ботев е поставена напълно в служба на БРЦК и на делото на революцията изобщо. Нейният идеологически пътнеж е нова крачка за българската журналистика. Ботев е по-последователен революционер от Каравелов, по-безкомпромисен борец и това важи и за журналистиката му, която изобщо той смята като „едно от първите средства на революцията“. Неговото журналистическо дело е озарено от идеите на Херцен и преди всичко на Чернишевски, от лъчите на утопичния социализъм. Ботев се възвзема до интернационализъм, какъвто Каравелов не достига. А и журналистическото му майсторство е значително по-голямо, по-оригинално. Неговите публицистически и журналистически произведения въздействуват по-силно, по-въдъхваващо и по-трайно. Той е връх на българската журналистика.

Публицистическото и журналистическото дело на Ботев и Каравелов, което изигра ролята на агитатор, пропагандист и организатор на българската национално-демократична революция, не умира със спирането на техните вестници. То продължава да влияе не само непосредствено върху читателите-съвременници, но намира силно отражение в българския печат и по-късно, по времето на Априлското въстание, върху печата по времето на Освободителната война (1877—1878) и дори дълго след Освобождението — до наши дни.

На непосилно тежкия живот на българския народ под турско робство съответствуват и тежките условия, при които съществува българският възрожденски печат. Когато той се заражда, в турската империя няма още определени правни норми, уреждащи въпросите на печата. За да излиза едно периодично издание, трябвало да се издействува чрез ходатайства и подкупи султански ферман. Едва от 1 януари 1865 г. влиза в сила закон за печата, един от най-консервативните в Европа. И преди него, и след него печатът е подложен на строга и

неинтелигентна цензура, първоначално двойна — на държавната власт и на Ферерската гръцка патриаршия. Не по-малко тежки са и фактическите пречки на властта — нейният произвол.

Тези условия определят до голяма степен и местата, дето се издават български списания и вестници. Тъй като турското правителство не позволявало да има български печатници в българските земи (печатницата на Карастоянов имала полулегално съществуване и отпечатвала главно църковни щампи и контрабанда някои книги, а Солунската печатница престанала да съществува в началото на 40-те години), българските периодични издания в Турция излизат предимно в Цариград, дето условията за тях са относително най-благоприятни. Само 2—3 списания се печатат в създадената от Мидхат паша през 1864 г. областна турска печатница в Русе.

За да избягнат тежките условия за издаване на периодични издания в Турция, мнозина от издателите и редакторите, и то не само стоящите на революционни позиции, издават вестници и списания в чужбина. Български периодични издания излизат в Германия, Австрия, Русия, Сърбия, но условията в Румъния, особено след като на 10 май 1866 г. там се прокламира буржоазнодемократична конституция, гарантираща относително голяма свобода на печата, и поради внушителната българска емиграция в нашата северна съседка дават възможност да излизат тук повече от половината български предосвободженски периодични издания, предимно в два центъра — Букурещ и Браила.

Предосвободженските вестници и списания обикновено са издания на самите редактори, които носят на плещите си при свършено ограничен брой сътрудници почти цялата редакционна и административна тежест. Само някои — „Български книжици“, „Читалище“ (1870—1875), „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ (1870—1876) — са издания на обществени организации и малко — „Българска пчела“ (1863—1864), „Бъдущност“ (1864), „Бранител“ (1864) — на акционерни дружества, създадени обаче не за печалба. В това време, когато западният печат е в ръцете на капиталистически предприятия и вестникът по израза на Балзак се е превърнал в дюкян, а журналистът — в жалък наемник, българските редактори издават вестници и списания преди всичко за да служат на своя народ според своите лични и класови разбирания, във връзка с обществените отношения в момента.

Примитивността на стопанската организация, това, че редакторите обикновено нямат достатъчно материални средства, е причина и за слабата техническа база на изданията. Те се печатат в малки печатници с ограничени възможности, което дава отражение и на графичния им образ, с редки изключения те са на малък формат и обем 4 страници. Почти единственият им източник за приходи са абонаментите освен малкото случаи, когато редактори си позволяват да получат „пособия“ от извънредакционни източници. Начало на корупция, макар и много ограничена, е вече налице! Не е било лесно българските читатели, за които списанието и вестникът все още не са насъщен хляб, да се приучат да ги четат и още повече да плащат за това. Цената на периодичните издания, макар да се забелязва процес на постепенно поевтиняване, е все още твърде висока. Така един брой на „Гайда“ струва 4 гроша, с които могат да се купят 16 оки хляб! Макар платената реклама да е въведена още в най-ранни издания, от реклами не се получават съществени приходи. Поставени са в действие и някои методи за привличане на читатели, като поместването в подлистник на леки и увлекателни романи. Още „Цариградски вестник“ дава „Чюдосиите на Робинсона Крусо“ и други романи и повести, но вестниците все още не стават масови. Те имат ограничени, необикновено малки за нашите сегашни понятия тиражи: често няколко стотици бройки, най-много до 1000, колкото е стигнал „Свобода“. За списанията те не са по-големи, но известно е, че „Читалище“ достига до 1700 абонати.

Въпреки това се забелязва тенденция за зачестяване на излизане на периодични издания, особено на вестници. Вестници като „България“ и „Македония“ имат и „малки“ издания, т. е. излизат понякога и по 2—3 пъти в седмицата. Правят се проекти и за всекидневници, докато в навечерието на Освободителната война се появява първият всекидневник „Секидневний Новинар“ (1877).

Политическите и стопанските условия, при които излизат предосвободенските периодични издания, обосновават един техен белег, който остава да важи изобщо за българската периодика — краткият им живот. На пръсти се броят вестници и списания, излизали повече от няколко години. В повечето случаи те умират още в детската си възраст. Затова и много от отпечатаните само в няколко броя издания днес са библиографска рядкост.

Възрожденските периодични издания независимо от идеологията, която изразяват, общо взето, служат всеки по свой начин на определена кауза — най-често на идеята за национално обособяване на българския народ, за неговата културна национална самостоятелност, на идеята за национално освобождение от робството, като вестниците на Ботев се извишават до най-прогресивни за времето революционно-демократични и социалистическо-утопични идеали и стават техни носители. В съдържанието на българската предосвободенска периодика политическите въпроси, както се изтъкна вече, отначало са слабо застъпени, но постепенно вземат все по-голям превес. Това не пречи, а, напротив, разширява многообразието на съдържанието на списания и вестници. Списания като „Любословие“, „Български книжици“, „Читалище“, „Ден“, както и голяма част от вестниците, особено редактираните от Г. С. Раковски, П. Р. Славейков, Л. Каравелов и Хр. Ботев, се отличават с голямо разнообразие на съдържанието: те са истински калейдоскоп на тогавашния български живот. Чрез списанията и вестниците се създава и утвърждава българският литературен език. Чрез тях най-напред българският читател вкухва плодовете на руската поезия и художествената литература. Те му представят и някои от произведенията на известни западни автори. В българските вестници и списания се раждат и укрепват и първите български поети и писатели. Те са люлка на новата българска литература. Най-големите журналисти са и най-големи писатели на времето — Г. С. Раковски, П. Р. Славейков, Добри Войников, Л. Каравелов, Хр. Ботев. Чрез многообразието на съдържанието си вестниците и списанията допълват работата на народните училища. Самите те се превръщат в истинско училище на народа: дават знания за природата и обществото, за живота, научните постижения, литературата, за практически нужди, разширяват кръгозора на българския читател, сближават го с далечния свят.

Списания и вестници си служат с разнообразни жанрове. От публицистичните жанрове статията и фейлетонът стоят на първо място. На особено високо равнище са те у Каравелов и Ботев. Вътрешната си информация вестниците получават направо от доброволни дописници, на които някои вестници искат да плащат хонорари, но не могат. Участието във вестниците е по-скоро обществена служба. Чрез дописници и сътрудници се осъществява дълбока връзка между народа и периодичния печат.

Списанията за тогавашните условия играят голяма роля. Те са повечето литературно-филоложки-исторически, универсални (за обществени въпроси, политика, литература, история, популярна наука). Такова напр. е „Читалище“. Някои от тези списания, като „Любословие“, „Български книжици“, по-късно „Ден“ (1875 — 1876) и „Знание“ (1875 — 1878), стоят на голяма висота. Появяват се и списания с по-специална тематика и за определена група читатели като напр. „Ружица“ (1871) на П. Р. Славейков — първото списание за жени, „Пчелица“ (1871) пак на П. Р. Славейков — първото детско списание. Рано се зараждат и издания със сатирично-хумористичен характер. Постепенно се появяват и отраслеви списания, като икономическото „Журнал за наука, занаят и търговия“ (1862), селскостопанското „Ступан“ (1874 — 1876), чисто научното „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ (1870 — 1876). Илюстрацията се въвежда чрез великолепни гравюри на дърво още в „Любословие“, но по-късно рядко се употребява. Карикатурата също влиза в страниците на сатирично-хумористичните издания, особено в „Тъпан“.

С малки изключения предосвободенската периодика стои на идейна висота, журналисти и публицисти, които правят вестници и списания, служат на народа с най-чисто родолюбие и голяма самопожертвувателност, подготвят пряко или косвено освобождението от турското робство.

Освободителната война, в която братска Русия даде скъпи жертви, за да освободи българския народ от веригите на робството, прати на бунището на историята по израза на Маркс

„конската мърша“ на турския феодализъм и за българския народ войната обективно изигра ролята на буржоазнодемократична революция. В новоосвободена България станаха големи и дълбоки икономически и социални промени. Извършен бе аграрен преврат в селото; упадъкът на занаятите продължи с нова сила; започна по-интензивно развитие на фабрична индустрия; налице са типични прояви на първоначално натрупване на капитали с характерната безскрупулност и алчност на младата надигаща се буржоазия.

При такива предпоставки организирането и утвърждаването на новата българска буржоазна държава — на княжество България и на полуvasалната Източна Румелия — не се извършва спокойно и безболезнено. Особено в княжеството в Учредителното събрание при изработване на Конституцията веднага се манифестират остри класови противоречия, очертават се и двете основни партии — либерална и консервативна.

Още непосредствено след спиране на военните действия в страната се организират и първите печатници. Вестници и списания започват да никнат като гъби под благотворното слънце на свободата.

Незаглъхнал още грохотът на войната, по силата на Берлинския договор (1878) по географско разпределение новият български печат започва да се развива в два главни клона — печат в княжество България и печат в Източна Румелия. И единият, и другият в своето развитие тръгва пак по двете вече традиционни линии, сега вече като либерален и консервативен печат по имената на двете главни партии, на които служи.

Консервативният печат е изразител на интересите на едрите промишленици, търговци и земевладелци, т. е. на бившите чорбаджии, на висшите бюрократи и на дворцовия антураж. Той продължава традициите на еволюционисткия печат от преди Освобождението. Той е против демократичното устройство на новата държава, против демократичните положения в новата Конституция. Главни вестници с такова направление в княжеството са „Витоша“ (1879 — 1880), „Българский глас“ (1879 — 1883), начело на които стоят журналисти от типа на Гр. Начович, а в Източна Румелия — „Марица“ (1878 — 1885), ръководен от Ив. Ев. Гешов, М. Маджаров и др., „Народний глас“ (1879 — 1885), умерено консервативният, по-скоро дяснолиберален вестник, редактиран от Иван Вазов и К. Величков, и др. В този печат играят роля интересите на големите, създаващи се капиталисти, като Ив. Хаджиенов в княжеството и Ив. Ев. Гешов в Източна Румелия, в него е изразена борбата по построяката на жп. линии, експанзията на чуждите капитали.

Либералският печат от своя страна продължава традициите на Славейковата и Каравеловата журналистика и е изразител на интересите на дребната буржоазия, селячеството, народната интелигенция. С голяма енергия той се бори за демократична уредба на държавата, за широко участие на народа в управлението, против първите нарушения на Конституцията, срещу политиката на Батенберг, против националното разпокъсване на българския народ, за намеса на държавата в стопанството. Най-популярни либералски вестници в княжеството са „Целокупна България“ (1879 — 1880) на П. Р. Славейков, „Независимост“ (1880 — 1881), продължение на Каравеловия вестник, и редица други либералски вестници, редактирани от Ст. Стамболов, Др. Цанков, Ст. Данев, В. Радославов и др. Още рано се очертава и едно радикално „нихилистично“ течение сред либералите с орган вестник „Работник“ (1881), редактиран от З. Стоянов, Г. Кърджиев и др. В Източна Румелия особена роля като организатор на народното движение за съединение с княжеството играе вестник „Борба“ (1885) на Захарий Стоянов.

Много наскоро след Освобождението, през 1881 г., със суспендирането на Конституцията от Батенберг се слага край на свободата на печата, нанесен е първият удар срещу нея. Терорът през времето на „пълномощията“, на „режима на генералите“ става причина журналисти от княжеството, като П. Р. Славейков и Петко Каравелов, да продължат дейността си в относително по-спокойна Източна Румелия. В борбата срещу суспендирането на Конституцията се използват всички средства на борческата журналистика, на първо място статията и фейлетонът, сатирата и хуморът. В борбата за свобода изобщо и за свобода на печата се включва дори сравнително умереният народен поет Ив. Вазов, който се обявява против политиката на Батенберг и Ремлинген и в едно стихотворение казва:

И за да одържи
както трябва престолът,
седем години ще държи
царството на произволът.

В тази борба народът и стоящият близо до неговите интереси печат излизат победители — Батенберг се вижда принуден да възстанови Конституцията, а следователно и свободата на печата.

Между либералските журналисти до 1885 г. наред с П. Р. Славейков особено се налага журналистическото дело на Захарий Стоянов. Той е най-типичният продължител на журналистиката на Каравелов и Ботев, без да е техен епигон. Отличен белетрист, Захарий Стоянов пише борчески, увлекателно, убедително, атакува безкомпромисно с хумор язвителен и остър, в същото време весел, находчив, завладяващ. Жалко е, че талантът на бившия медвенски овчар и апостол на Априлското въстание по-късно се поставя в услуга на двореца, против народа, против начеващото социалистическо движение.

Още с изгрева на свободата заедно с вестниците се създават и редица списания. Основната пак пръв поставя Ив. Богоров със своето списание на езикова тематика „Чисто-българска наковалня за сладкодумство“ (1878 — 1879), последвано от много други. Рано, още през 1880 г., Я. С. Ковачев основава първото българско илюстрирано периодично издание „Българска илюстрация“ (1880 — 1882). Следват все „първи“ в своята област „Земледелец“ (1883 — 1885), „Учебен вестник“ (1883 — 1884) и „Училищен дневник“ (1883 — 1884), юридическите „Древния и новая България“ (1879) и „Законоводец“ (1880 — 1881), „Медицинска сбирка“ (1883 — 1884), хумористични, детски, младежки и др. списания. В голямата си част списанията са популярни, научно-популярни, предназначени за широките среди освен онези, които са насочени към отделни отрасли на науката и стопанството. Все още голяма част не са на особена висота с изключение на списание „Наука“ (1881 — 1884) на Ив. Вазов и К. Величков, най-солидното в този период.

Периодичният печат до 1885 г. се отличава с известен примитивизъм както в редакционната си и стопанска организация, която не е отишла много по-напред в сравнение с възрожденския печат, така и в нравите. На страниците му все по-ясно проличава зараждаща се корупция, поставянето му в служба на интересите на отделни капиталисти, дори и на чужди страни. Езикът на този печат се характеризира с крайна разюзданост. Тя именно дава основание на Алеко Константинов по-късно да даде в „Бай Ганьо“ известната си дефиниция за понятието редактор: „Тури си едно перде на очите (па няма и нужда) и псувай наляво и надясно.“ Типичен представител на този вид вестници е „Свирка“ (1883 — 1884) на иначе талантливия либералски журналист Димитър Петков — „Свирчо“.

Съединението на Северна и Южна България (1885), което създава по-голяма национална единица и обединява средствата на двете части за общи стопански цели, става и водораздел в развитието на българския периодичен печат.

Промяната се изразява само в един процес на географско прегрупиране на вестниците и списанията към общата столица, в която се концентрира все повече политическият, стопанският и културният живот на България. С ускореното капиталистическо развитие на страната след Съединението се извършва и ускорена обществена диференциация — новите обществени и политически тенденции, струи или оформящи се течения намират израз във физиономията на изданията и в движението на техния брой.

Сега се появяват последните вестници на Петко Славейков като отзвучаващи ноти на пазения от него либерализъм и демократизъм, изгласкван от ония политически явления в печата, които стават „теоретическо изражение на капиталистическото производство и стремежите на капиталистическата класа“ (Д. Благоев).

След Съединението вестниците и списанията се разделят по белега на симпатиите си към Русия или към западните сили (Австро-Унгария и Англия). Но това е само външната страна на промяната, която настъпва в националния печат. Борбата, която се разразява непо-

средствено след Съединението в печата под формата на политически и сантиментални спорове между русофили и англо-австрофили е по същество класова борба между дребната градска буржоазия, бедните и средни селяни и развиващата се едра търговско-индустриална буржоазия с нейните западни империалистически опори.

Промяната не е случайна, нито израз на политически настроения или сантименталност. Благоев точно определя характера на тая промяна в печата на буржоазията с думите: „Привържениците на радикализма, на старите демократично-революционни идеи се оказаха на върха на младата, стъпила на пътя на капиталистическото развитие българска държава... Кой не знае, че самите поборници, и най-ярките, след Освобождението се обърнаха на експлоататори, дюкенджии, чокои, лихвари и т. н. народни изедници. Вчерашните „апостоли“ и поборници за народната държава защитават „силните“, защитават „законите“, издавани от тия силни за стесняване на свободата. Те сами защитници в миналото на народните права, правят агитация в полза на честолубците, крадците, правителствата, „варакладосаните глави“.

Ако в началото след Освобождението политическите въпроси са главните в печата, сега все повече периодичните издания разглеждат стопански проблеми. Надават се открито гласове в полза на капиталистическо развитие — вестниците „Свобода“ (1886 — 1899), „Пловдив“ (1886 — 1903), „Балканска зора“ (1890 — 1900), „Промишленост“ (1887 — 1891). Бруталната диктатура на търговско-индустриалната буржоазия, представяна от Стамболов, се аргументира в печата с философските постулати на нищезиянството („Свобода“) и с възхвала на диктатурата на Бисмарковата държава. Правителственият печат става открито оръдие на буржоазната диктатура и проповедник на нейните терористически методи. В този период се създава журналистиката, която бе характеризирана от Стоян Михайловски с афористичната строфа:

О, юноши, да разберете,
че типографската хартия
по-мръсна е понякога
и от помия!...

В езика на буржоазния печат през този период („свирчовския език“) намира като че ли отражение вулгарният речник на предприемача, който крещи по строежите на жп. линии, по скелите на новите сгради, в току-що откриваните мини. Това беше езикът на младата ненаситна, алчна, затова вулгарна и дръзка българска буржоазия. Опозиционният печат беше поставян в ризницата на ограничителни закони (1887—1893). Настъпва момент на мрачно самотно тържество на Стамболовия официоз („Свобода“). Единственият опозиционен вестник, който излиза, е органът на „легалната опозиция“ „Народни права“ (1888 — 1932). Но тъкмо в този период се появяват и укрепват стопански списания, първите юридически списания (българската буржоазия се нуждае от правна основа), първите стенографски издания (търговията се развива), умножават се религиозни списания и вестници (църквата бърза да даде своята идеологична санкция на буржоазния ред).

Още след националното освобождение на България се поставя начало на официозен печат на чужди езици. Такива издания съществуват до края на разглеждания период. Те пропагандират официалната политика на българските правителства в чужбина. Тяхната политическа линия се определя винаги от конкретната външнополитическа насока на правителствената политика. В 1893 г. започва „Български търговски вестник“ (1893 — 1918), авангард на немското стопанско проникване в България.

Но само след няколко години диктатурата на Стамболов стига със своята политика до отрицание на целите, в служба на които е създадена, и се превръща в препятствие за развитието на българската буржоазия, което тя целеше да осигурява. Стамболовият режим трябва да отстъпва. След като е премахната полицейската цензура (1892), появата на голям брой нови периодични издания — вестниците „Свободно слово“ (1893 — 1894), „Прогрес“ (1892 — 1897), „Народна воля“ (1894), „Сливен“ (1894 — 1901), „Черно море“ (1891 — 1904), списание „Мисъл“ (1892 — 1907) — е предвестник за края на режима на Стамболов.

Веднага след смяната на правителството на Ст. Стамболов броят на периодичните издания се увеличава — появяват се в 1894 г. нови 78 вестника и нови 19 списания. Повечето от тях са временни, мимолетни издания. Но основно явление, което влияе върху понататъшното развитие на националния печат, е появата на трайни буржоазни политически партийни вестници — „Мир“ (1894 — 1944), „Знаме“ (1894 — 1898), и на големи обществени и литературни списания — „Българска сбирка“ (1894 — 1915), „Български преглед“ (1893 — 1900), „Летописи“ (1899 — 1905). В същност с управлението, което започва сега, „се заменят само грубостите на миналия режим с изтънчени подлости и коварства“ (Ал. Константинов, „Приятелски писма“). „Настъпни епохата на народняшката стамболовщина, която беше не толкова страшна, колкото гнъсна — съединение на азиатската варварщина с византийското лукавство, лакейство, продажност и жадност за бързо забогатяване с всички средства.“¹ Вестник „Мир“, органът на новообразуваната правителствена Народна партия (народняци), става в печата изразител на „народняшката стамболовщина“ и на нейния стил на византийско лукавство със средствата на журналистическото перо.

Като социален коректив на тази линия в журналистиката „сатирата става жанр на десетилетието“ и отразява в нея критическия реализъм, който в края на века навлезе в българската национална литература. В печата се появяват фейлетоните на Алеко Константинов и опити — неразвити, случайни, спорадични, но характерни като явление — да се създадат хумористични и сатирични вестници на опозиционни или общодемократични позиции.

Успоредно с буржоазния партийен политически и стопански печат и като негов социален противовес се развива в тоя период работническият печат и преди всичко печатът на социалдемократическата партия. Социалдемократическата мисъл беше назрявала през целия период след Съединението под кората на Стамболовата диктатура. С думите на Ленин за царска Русия бихме могли да кажем за периода на Стамболовата реакция: „Именно в тая епоха по-интензивно от всичко работеше... революционната мисъл, създавайки основите на социалдемократическия мироглед. Да, ние, революционерите, сме далеч от мисълта да отричаме революционната роля на реакционните режими.“²

На 1 юни 1885 г. Д. Благоев, който току-що се е завърнал от Русия (екстерниран оттам), създава списание „Журнал Съвременний показател“. Списанието е „ново явление“ в българската национална журналистика. „Журнал Съвременний показател“ носи следи на народничество и лавризъм, навеи на ласалианство, но главното в него е пропагандата на марксизма — научният социализъм. За пръв път в България от страниците на „Журнал Съвременний показател“ са изложени основни положения на Марксовата политическа икономика, на Марксовата историческа наука, на Марксовата диалектика. В „Журнал Съвременний показател“ за пръв път в България се появява и идеята за създаване на социалдемократическа партия. „Журнал Съвременний показател“ поражда историческата традиция на българската марксистка журналистика. В следната 1886 г. се появява и първият български социалистически вестник „Росица“, който популяризира някои общи положения на обществено-икономическото учение на Маркс — Енгелс. В 1892 г. излиза списание „Ден“, което наскоро (кн. 2) се приближава към социализма, и в него Благоев разработва въпросите за необходимостта и практическата възможност да се създаде в България социалдемократическа партия. Развитието на социалистическия марксистки печат в България намира пълен израз с появата на първия орган на току-що основаната Българска социалдемократическа партия („в. „Работник“, 1892—1894). От страниците на „Работник“ Благоев започва да прилага публицистично-практически към българската действителност положенията на революционния марксизъм. В статия на „Работник“ (бр. 1, год. II) е дадено характерното определение за ролята на социалистическия вестник, която се формулира като „просветителска (пропагандаторска, б. н.), организаторска и агитационна“. Това определение за ролята на марксисткия революционен печат остава класическо.

¹Д. Благоев. Принос. 1950, стр. 281.

²Ленин. Сочинения. Т. 10, 4 изд., стр. 230.

Социалистическият печат се развива в България не плавно, органически равномерно. Той попада веднага под ударите на буржоазния режим (цензура, законодателни ограничения, произволи). Трябва да воюва и срещу опитите да се отрича „почвата на социализма“ и социал-демократическото движение в България от позициите на буржоазията и на дребнобуржоазните радикализиращи вестници и списания („Лъча“, 1891—1892, „Прогрес“, 1892—1897). Но той трябва да чисти пътя пред социалистическото работническо движение и от ранни опортюнистически тенденции и отклонения („Другар“, 1893—1894, редакцията на списание „Социалдемократ“, 1892—1893), както и да се сблъска с появата на многобройни местни „социалистически издания“, които или разводняват програмата на партията, или поради младенческата слабост на партията и нейните кадри неизбежно се забъркват в дребнобуржоазен локализъм („Народен глас“, 1894, „Освобождение“, 1895—1898). През този период в младата социал-демократическа партия участвуват не само работници. Тя представлява „сбор от най-различни елементи, интелигенция и дребна буржоазия, без всякаква дисциплина и единство“ (Благов). Някои местни дейци на партията, водени от политически амбиции или кариеризъм, търсят обществена проява в издаване на вестници. Стига се до безразборно пущане на периодични издания — местни партийни или лични — със социалистическа тенденция или само с външна социалистическа окраска. Опитите да се насочи партията към „широка дейност“ (Сакъзов), несъразмерна с нейната сила тогава, да се тласка към дребнобуржоазно политиканстване също така влияе за появата на нови периодични издания („Събуждане“, 1896—1923, „Бъдеще“, 1898—1899, „Заря“, 1899). Борбата на революционните марксисти (Благов, Кирков, Г. Георгиев, водена в този период за единен социалистически партийен печат, е борба за защита на революционния марксизъм, против дребнобуржоазния радикализъм, борба против ранния опортюнизъм в българското работническо движение. Борбата за единство на социалистическия печат на партията е борба за партия от единомишленици. В 1897 г., когато с решение на IV конгрес на БРСДП се създава „Работнически вестник“ (1897—1939) като орган на партията, предназначен за работниците, и „Ново време“ (1897—1923) като теоретично списание на БРСДП под редакцията на Д. Благов, революционните марксисти са спечелили важни подстъпи в развитието на революционния марксистки печат.

От страниците на „Ново време“ и „Работнически вестник“ се води главно борбата против ревизионистите в България (1900—1903), които по издаването от тях списание „Общо дело“ (1900—1905) получават и българското си прозвище „общоделци“. Главната задача на „Ново време“ е да даде сила на марксисткото течение, за да добие то надмощие в БРСДП и по такъв начин да направи партията наистина работническа, като я очисти от чужди елементи (Благов). Още веднъж революционните марксисти защитават революционната марксистка линия на българския работнически печат против дребнобуржоазната „воднянка“, когато се сблъскват с анархолибералите в партията. Това е изключително ценната за изследвателя и журналиста „дискусия по печата“ от 1905 г., която се води между „Работнически вестник“, „Ново време“ и „Работнишко дело“ (1903—1905). В полемиката от 1905 г. са окончателно очертани пътищата на революционния марксистки печат в България. В този период израства постепенно многобройна фаланга на класови профсъюзни вестници. Укрепва работническият революционен печат. Неговото развитие в този момент има особено важно значение. Революционният марксистки печат се противопоставя на влиянието и пропагандата на буржоазния печат, развиващ се в това време като капиталистическо предприятие с масови тиражи, особено със засилването на жълтия печат, който се опитва да се наложи на книжния пазар.

Жълтият печат, който се появява в България в края на XIX в. („Отзив“, 1897—1903, „Новини от цял свят“, 1901—1904), нахлува с много издания в началото на новия век („Поща“, 1899—1900, „Вечерна поща“, 1900—1914—С. Шангов, „Дневник“, 1902—1944, „Балканска трибуна“, 1906—1908). В историята на печата в България прозвището „Шангова поща“ и „Дневник“ останаха синоним на нечист печат на дезинформация и политическа дезориентация. „Редакторите на тези жълти вестници менят своите мнения като своите ризи. Те хвалят всеки, който им даде повече... Няма измислица, няма клевета и лъжа, пред която те да се спрат, която да не разпространяват“ (Г. Георгиев). Така се ражда жълтият печат в България — при-

видно информационен, безпартиен, фактически партизански, нечестен, с всички най-тъмни пороци на буржоазната журналистика. Зад мнимите форми на „независимост“ и „непартийност“ той изпълнява обществената служба на буржоазията, разширява нейното идеологическо влияние, прониква в широки обществени среди, дето или са компрометирани буржоазните партии и техните органи, или изобщо не са проникнали. Жълтият печат върши буржоазната идеологическа работа по-добре от политическия партиен буржоазен печат, тъй като поднася на читателя буржоазна мисъл и буржоазен морал в сладникавата форма на самоизмамата, приятна за самия читател, който вижда обвивката, а не може да долови отровата, която му се поднася под нея.

Развитието на жълтия печат като типично капиталистическо предприятие започва с конкуренция между появяващите се издания, с борба за пазар за стоката-вестник. Конкуренцията неизбежно води към разцепления в редакциите и поява на вестници-дубльори („Вечерна поща“ — Шангов, „Вечерна поща“ — Ст. Наумов, „Дневник“ — Г. Николов, „Дневник“ — Керемидчиев, „Нов дневник“) или на нови вестници, които се опитват да изместят предшествениците си и да заемат сергията им на пазара.

По страниците на буржоазния печат с особена нечистота се отразява боричкането на буржоазните партии. Краят на XIX и началото на XX в. е „период на котерии“, когато оформяването на буржоазията не се е завършило и се води безогледна борба между отделни буржоазни групи и групички за облагите на властта. Котерийното управление само произвежда голям брой вестници на отделните счепкани помежду си групи и лица. От друга страна тоя факт, че след разпокъсването на Санстефанска България Македония е останала под турска власт, създава един своеобразен печат в България — печата на македонското движение. Поради различните течения и тенденции в македонската емиграция и поради опитите на буржоазните котерии да използват македонското движение за своите партизански домогвания македонският печат се разпада на многобройни издания. В тази атмосфера монаршеският двор се опитва да играе ролята на обществен център и да укрепва личния режим на Фердинанд. Появяват се вестници, които проповядват „цезаризъм“ („Военни лист“, 1895, „Свят“, 1900—1902, „Реформи“, 1899—1905).

С особена тежест котерийното управление и политиката на монаршеския двор пада върху селската маса в страната. Западането на дребното и средното селячество в края на XIX и началото на XX в., засиленото капиталистическо настъпление срещу селото, връщането към турския феодален данък „десятька“ довежда до „селските бунтове“ на предела на двата века. Раздвижването на българското село в тоя период води към появата на нови и по социален характер, и по политически тенденции периодически издания (главно вестници) за българския селянин. Вестниците („Селски вестник“, 1893—1908, „Селски глас“, 1894—1895, „Нова борба“, 1898—1901, „Земледелска защита“, 1899—1902, списание „Сеяч“, 1896—1900), които се появяват, в началото произлизат от различни политически и идеологически среди (учители-социалдемократи, земеделски дружинки, агрономи, либералски, дори християнски кръгове). Особено много броят на вестници за селянина се увеличава по време на кървавите събития в Дуранкулак и Шабла през 1900 г. („Време“ — с. Новоселци, „Земя“ — Лясковец, „Карнобатски земеделец“, „Земледел. глас“ — Пловдив и др.). В повечето от тях има политическа стихийност, липсва перспектива. Само постепенно се преминава от жалба към протест и към призови за борба. Появява се един самостоятелен земеделски печат, който има конкретна задача — самозащитата на земеделския труженик. Изграждането на организирано земеделско движение (БЗНС) довежда вече до типични земеделски вестници — така се създава едно своеобразно течение в българския национален печат, със своя собствена линия на съсловна идеология, с републикански насоки, представяно от вестниците на БЗНС („Земеделско знаме“, 1902—1934).

Дребнобуржоазният характер на страната влияе да се появяват и многобройни самостоятелни вестници и списания, най-често с краткотрайно съществуване, които служат на личната идейна изява на своите редактори. Те се колебаят между десницата и левицата. Дребната буржоазия произвежда непрестанно вестници и списания.

Като специфичен дял в българската периодика са вестниците и списанията, свързани със съдбата и борбите на отделни малцинства в България — евреи, турци, арменци, цигани, или издания на чуждестранни емигранти (албанци и др.). Тези периодични издания имат неравномерно развитие, подчинено както на движението на малцинствата или на емигрантските среди, така и на политическите свободи в страната, на международните отношения на българската държава или на степента на борбите, водени от българския народ за демокрация.

Във втората половина на първото десетилетие се укрепват партийни всекидневни вестници — органи на буржоазните партии („Мир“, „Пряпорец“, 1898—1932, „Ден“, 1903—1923). Появява се всекидневник на партията на широките социалисти („Народ“, 1911—1934). Жълтият печат разширява своята типографска база и се съсредоточава около всекидневниците „Дневник“ (1902—1944) и „Утро“ (1911—1944), като се създава крупно вестникарско капиталистическо предприятие. Но укрепва и печатът на БРСДП (т. с.) — „Работнически вестник“ става всекидневник. Профсъюзните вестници на Общия работнически синдикален съюз достигат висок брой. Като знамение за размах на работническите борби излиза вестник „Самоковска комуна“ (1910—1923) — изразител на позициите на общинския съвет, в който тесните социалисти са получили мнозинство и са създали община-комуна. „Самоковска комуна“ е тогава единствен вестник по своя характер в международното социалистическо движение.

Балканската война довежда до спиране на много от вестниците — останалите са подложени на строга военна цензура. След войната настъпва временно оживление в печата, отново спрян, след като правителството на българската буржоазия (Радославов) вмъква България в Първата световна империалистическа война. Печатът се развива не само по вътрешни национални нужди и пътища — той се развъжда и по интересите на международния империализъм. Характерно явление в областта на печата е появата на нови вестници в навечерието на намесата на България във войната. „Новите вестници“ са често рожба на чуждо проникване в развитието на националния печат. В тайните архиви на руската дипломация, публикувани след Октомврийската революция, се намират документи, които показват дейността на съглашенски дипломатически централи — те създават вестници, възстановяват угаснали вестници или купуват други. Руският царски посланик в България Савински пише в свой доклад до външния министър на царска Русия Сазонов: „...ние успяхме да започнем три нови вестника, от които два — „Балкански сговор“ и „Свободно мнение“ — се ползват с грамадна популярност... Третият, в. „Балкански куриер“, излиза по наше сведение само от няколко дни...“ В друг доклад Савински съобщава: „Само след неколkokратно настояване ми се удаде да получа исканата сума, нещо, което ми даде възможност да създам два всекидневни русофилски органа — „Заря“ (утринен) и „Балканска трибуна“ (вечерен)...“ Савински съобщава, че „германците и австрийците не щадят крупни суми, за да купуват български вестници, както те неотдавна направиха с добре осведомения боек утринен в. „Балканска поща“, който можеше... да бъде спечелен от нас¹“.

Другата империалистическа групировка (начело с кайзерова Германия) върви по същия път и създава вестници-агентури. В дневника на шефа на австрийския генерален щаб ген. Хетцендорф се признава, че сам той, Хетцендорф, е поискал от австрийския министър на външните работи Бертхолд „да не жалят разходите за подкупи на българския печат, да се отпускат за тази цел неограничени суми“. След Първата световна война журналисти бяха изпратени пред съда по Закона за съдене на виновниците за Балканската и Световната война за подкупи и продажничество (редакторите на „Камбана“, „Утро“ и др.). В София излиза „Дойче Балканцайтунг“ (1917—1918), вечерен всекидневник, орган на немската пропаганда в България — проява на немското политическо проникване в България.

Войната, водена от българската буржоазия, с целия цензурен режим, наложен върху вестниците (повечето списания спират), създаде условия за развитие на жълтия печат. Военната цензура, „тъпа и сурова“ (Хр. Кабакчиев), засилва сред буржоазните редактори вкус към криминалната

¹ Международни отношения в епоху империализма. Серия III, т. VIII, ч. 2, стр. 301.

сензация. Военната цензура може да се смята един допълнителен фактор, който развива жълт печат („Аз знам всичко“, 1913—1925, „Седмична илюстрация“, 1913—1914, „Балкански папагал“, 1915—1927). В криминалната сензация буржоазният издател (редактор) намира начин да увеличи броя на „интересните“ новини, за да осигури пласмент на своето издание, или в тоя път търси създаването на нови издания. Когато беше отричано правото на разума, даваше се простор на низките страсти, в които се възпитаваше читателят.

Времето след Първата световна война и след Октомврийската революция е период на многообразен печат в България с различни идейни тенденции и силен политически размах. Революционната криза след войната—с влиянието на Октомврийската революция и последователната революционна политика на партията—създава условия за развитие на масов комунистически печат в България. Първият конгрес на БКП (1919) решава „да се увеличи формата на „Работнически вестник“ (резолюция на конгреса, т. 10) и посочва необходимостта да се създадат специализирани вестници—„при първа възможност да се започне издаването на вестници за младежта, за жените, литература за деца и за общокултурно повдигане на пролетариата“ (т. 11). В периода между 1919—1923 г. има многостранен и многоброен печат на партията и на ОРСС. Вестниците и списанията на партията и на профсъюзите дори само по външните си белези и прояви разкриват огромната общественно-възпитателна, политическа и историческа по своето значение дейност, вършена от партията. БКП създава вестници за младежта („Младежка правда“, 1919—1920, после „Младеж“, 1921—1923), списание за работническите деца („Другарче“, 1919—1920), вестник за жените (седмичника „Равенство“, 1919—1923), вестник „Селски вестник“ (1920—1923)—дори само фактът на издаване на такъв специален вестник на партията вече разкрива, че БКП насочва сериозно вниманието си към трудещите се селяни и че вижда в тяхно лице съюзник на пролетариата, когото търси. На тоя период принадлежи появата на постоянна научно-литературна притурка към „Работнически вестник“ (1922) като предвестник на работническия литературен печат. Сега излиза седмичникът „Червен смях“ (1919—1923), който създаде първия у нас, но вече зрял партийен вестник за пролетарска сатира и хумор — с марксовата интерпретация на смеха като критика на всичко, което историята измита, и като победа на новото, което поема наследството на човешката цивилизация. „Червен смях“ създаде у нас карикатурния образ на българския буржоа—на банкера, на полица, на попа, на империалиста (с карикатурите на Ал. Жендов, Кр. Кюлявков, Емил Ракаров, Вл. Мишайков, Ст. Венев, Страхил Титиринов и др.). Най-големият отдел на партийното работническо кооперативно дружество „Освобождение“ е издателският—през 1920 г. той издава 9 политически вестника с общ тираж 7732 447 екз.; 11 профсъюзни вестника. Началото, поставено в 1911 г. със „Самоковска комуна“, сега се разширява в многоброен печат на общините-комуни, който „се явява едно много важно средство за борба срещу клеветите, хулите и общия вой на буржоазията, която разполага с хиляди средства, за да се опита да компрометира делото на комунистическите общини“ (Отчет на ЦК на БКП пред III конгрес 1921 г.).

Общинските вестници на партията, които са „в непрекъснатата борба с дивата провинциална цензура, са добри помощници на „Работнически вестник“ (Отчет на ЦК на БКП пред II конгрес). Печатът на БКП (1919—1923) представлява особено характерна и интересна за изследвателя—историка, библиографа и журналиста—област на българския национален периодичен печат с неговата специфика, съдържание, литературни форми, с неговата позиция на съчетаване националните интереси на българския народ с пролетарския интернационализъм.

В периода след войната, особено след като е образувано самостоятелно правителство на БЗНС, се създава масов земеделски печат—централен софийски, както и местен печат, издаван главно от окръжни дружби. Дребнобуржоазният характер на земеделския печат неизбежно води към многобройност и силно нюансиране на неговите издания—те се разклоняват от една ясна позиция, която покрива някои земеделски вестници с позициите на буржоазията, до периодични издания, които се приближават до позициите на левите обществени среди и до единния фронт, за който работи партията. Това явление се развива в земеделския печат особено и главно след юнския фашистки преврат 1923 г.

Периодът след Първата световна война е характерен с идейните лутания и търсения на голяма част от народната българска интелигенция — войната и революционните изменения бяха изгорили много от нейните илюзии и я поставят пред въпроса: накъде? В печата това се изразява с появата на многобройни списания, издавани от отделни интелигенти или групи, които теглят към модернизма или го критикуват, бунтуват се срещу всичко и търсят път („Везни“, 1919 — 1922, на Гео Милев), затъват в символизъм („Хиперион“, 1922 — 1931), продължават естетическата линия на „Мисъл“ и стават съвременни знаменосци на буржоазното идеологическо кредо („Златорог“ — 1920 — 1943), напипват несмело пътищата на реализма, отдръпват се от тях и пак се връщат към тях („Развигор“, 1921 — 1927). Известно време просъществува списание на мистични блуждения (Н. Райнов). Но постепенно се извършва идейна и политическа кристализация под влиянието на острият класови борби, присъщи на времето след войната и Октомврийската революция, около двете основни линии в печата, които минават през цялата история на българската национална журналистика, но особено релефно се отсичат сега. Диференциацията е особено рязка, тъй като се поставя въпросът за властта и за бъдещето на страната.

В десетилетието след Първата световна война се развиват някои специфични видове на периодичния печат, които са се появили още в края на миналия век и в началото на XX в., но сега намират размах — научни и научно-популярни издания, вестници и списания, издавани от научни учреждения и дружества, университетски издания, също така технически списания и вестници (дружествени или частни), списания за театрални въпроси, за кино и др. В историята на българската периодика те представляват значителен и най-малко проучен дял. Всички те, дори когато не са пълноценни, показват интереса на българския читател към научна, прогресивна мисъл.

След като политиката на буржоазните правителства търпи поражение в Първата световна война, българската буржоазия е принудена да се оттегли временно от управлението — но наскоро тя прави усилие отново да настъпи. Появата на някои вестници („Зора“, 1919 — 1944, „Слово“, 1922 — 1944) е симптом за подготовка на нейно ново настъпление. След създаването на буржоазната коалиция на Конституционния блок се извършва прегрупиране на буржоазните партийни органи („Мир“, „Ден“). Буржоазният печат, силно компрометиран по време на войната, се стреми да се консолидира. Постепенно, в началото боязливо, се промъква в буржоазния печат струя на фашизм: тя се изразява в защита на финансовия капитал, в изстъпленчески език към работническата класа и към БКП, в призови за терористическа разправа с БКП, в опити да се вбие клин между БКП и БЗНС, да се разширяват противоречията между тях, във възхвала на италианския фашизм, към чиито образец и методи обръща очите си буржоазният печат („Мир“, „Зора“, „Слово“). Фашизацията на българския буржоазен печат се развива особено след преврата на 9 юни 1923 г. („Демократически сговор“, 1923 — 1934, „Свободна реч“, 1924 — 1934, местни органи на сговора). Поради огромната обществено-възпитателна работа на партията, на революционния марксизъм, на партийния печат през цялата история на страната („Работник“, „Ново време“, „Работнически вестник“, „Младеж“, „Равенство“, „Червен смях“), не съществуват психосоциални условия за реакционния печат да излиза открито с фашистки заглавия, белези и форми. Най-често органите на деветоюнската диктатура се закриват зад неутрални названия („Зора“) или се кичат с претенциозно демократични наслови („Демократически сговор“, „Свободна реч“). Едва по-късно с пристъпите на хитлеризма в Централна Европа и по подражание на хитлеристкия печат се появяват и в България вестници с открита физиономия и с прями подражания на фашисткия печат в Европа („Български фашист“, 1929 — 1932, или „Атака“, 1932 — 1934, и „Сигнал“, 1942 — 1944), които са преводи на заглавия на централни органи на немския фашизъм и имитират дори и външните им белези. Тези вестници нямат успех и често са принудени да сменят заглавията, за да търсят читателска клиентела.

За да монополизира обществената терен за своята идеология, пропаганда и политика, деветоюнската власт забранява прогресивните вестници. Още преди Септемврийското въстание 1923 г. са преследвани и спрени всички вестници на БКП. Но тук се наблюдава едно

изключително явление в националния печат на България, което представлява особен интерес за изследователя. В отговор на забраната на комунистическите и антифашистките вестници настъпва отговорен напор с появата на вестници и списания, които търсят камуфлирани журналистически форми и езиковски език, за да донесат до читателя партийната истина и да държат будна обществената съвест. Времето след Септемврийското въстание оставя многобройни заглавия на нови издания, зад които стои партията и неугасимата ѝ мисъл („Звезда“, 1923—1924, „Отзив“, 1924, „Наши дни“, 1924 — 1925, „Нов път“, 1923 — 1925, „Младежки вестник „Бъдаще“ — 1924). Заменят се едни названия с други, заменят се редактори. Израства епопееята на отговорния редактор, който не е оставил писмена следа по страниците на вестниците, но показва обществен героизъм, без който прогресивната журналистика не би могла да продължи своето съществуване. Тази страница на българската журналистика очаква своя изследовател. Появяват се вестници на единния фронт, земеделски единнофронтски вестници („Възраждане 1926—1931, променил името на „Народно възраждане“ и „Земеделско възраждане“). Към гласа на легалния печат на партията се присъединява гласът на отвратени от фашизма честни журналисти и писатели (Йосиф Хербст със своето списание „Вик на свободни хора“, 1923—1924, с вестниците „А. Б. В“, 1924—1925, „Ек утринен“ 1924, „Ек вечерен“, 1924—1925, с вестник „Днес“, 1925, Гео Милев със списание „Пламък“, 1924—1925).

И още веднъж прогресивният антифашистки печат понася удар през април 1925 г. Няколко десетки журналисти и писатели са избити. Те се превръщат във вдъхновение за останалите живи и в пример за поколението, което подраства. И отново действа като неуморен кърт прогресивната журналистика заедно с кърта на историята и дейността на антифашистките революционни сили. Появяват се издания, които поемат щафетата на партийния печат („Единство“, 1925—1937, „Наковалня“, 1925 — 1933, „Новини“, 1926—1928, „Младежка дума“, 1926—1929, „Културно-обществен преглед“, 1926. Присъединява се гласът на Антон Страшимиров с „Ведрина“ (1926—1927). Фашизмът е принуден да отстъпва, да маневрира. Изграждането на легална Работническа партия и на РМС разбутва задръстения политически терен и 30-те години виждат многоброен широко разпространен класов работнически печат („Работническо дело“, 1927—1944, „Ехо“, 1930—1934, „Звезда“, 1932 — 1934, илюстрирания седмичник „Поглед“, 1930 — 1934, литературния работнически вестник РЛФ, 1929 — 1934, хумористичния „Жупел“, 1931—1934). Този печат е преследван, той минава под предварителна полицейска цензура, която го изсушава, забавя го, за да го обезсмисли. Но той устоява, търси форми, изменя езика си, създава нови термини за нещата, идеите и явленията — но събира силите на работническата класа и се търси от нея. Времето на борбата срещу фашизма в България и срещу пристъпите му в Централна Европа са политическа школа, в която се отделя честното от безчестното, прогресивното от реакционното. В средата на българската интелигенция се ускорява отново идейното и политическото разслоение. Създава се печат със своя специфика, която произтича от борбата на движението против фашизма и войната („Свят“, 1933 — 1934, „Вик“, 1933—1934, „Щит“, 1933—1934). Около него се събира особено народна интелигенция.

Напорът на антифашистките сили разглобява силите, събрани непосредствено след девети юни около деветоюнското правителство. Периодични издания, вестници и списания, които се появяват в тоя период в лагера на буржоазията, разкриват вече дори само с факта на своята раздробеност един процес на противоречия в него (отново се появява „Знаме“ 1924 — 1934, за да изрази позициите на част от демократическата партия — другата част се е вляла в Демократическия сговор; съществуват няколко издания на органа на либералската партия в. „Независимост“, които си оспорват правото върху името и показват разцепления, течения, и крила на тая партия; няколко издания на в. „Земеделско знаме“ с прибавки към името или с различни бои, с които е отпечатано заглавието; нови имена на земеделски вестници („Пладне“, 1928 — 1934, „Изгрев“, 1930 — 1931). Сега се явяват откритите фашистки вестници и порнографски и плоски хумористични издания — те се опитват да отклонят внима-

нието на читателя от събитията, които назряват с приближаването на войната и с вакханалиите на фашизма в Европа. Никога вестникарските будки у нас не са били напичвани с толкова много вестници и списания — в 1930 г. броят на периодичните списания е достигнал вече до 394 списания и списанийца и 585 вестници и листове. В тази многочисленост е отразено наистина растящото значение на периодиката в света изобщо, от друга страна — разпокъсаността, нестабилността, „будкаджийската психология“ (Д. Казасов) в общественно-политическия и културния живот на буржоазна България, отражение на свой ред на неизживяната дребнобуржоазна структура на българското общество — но зад всичко това стои главно един кипещ на обществени конфликти, който се засилва с приближаването на войната и опитите на фашизма да се настани в политиката и в културата, зад всичко стои и естествената обществена реакция, понякога неизяснена, блуждаеща, незавършена, срещу тия опити. Историческият път на периодичния печат е утвърдил закономерността, че не само в периоди на сравнителна демократична свобода, се е раждал многоброен печат — периодичен многоброен печат се ражда и в борбата за свобода.

След преврата, извършен на 19 май 1934 г., са забранени вестниците на всички политически партии. Печатът е подложен на предварителен контрол, който се задържа 10 години. Но прогресивната журналистика гъвкаво прехвърля издигнатата бариера — един нов напор от вестници (1934—1936) се стреми да продължи борбата против фашизма и войната. БКП създава свои легални издания („Световно огледало“, 1934, „7 дни“, 1935—отново имената се менят—„Илюстрация“, 1934—1935, отново „Ведрина“, 1935—1936, „Простор“, 1934—1935, „Научна трибуна“, 1933—1935, заменен от „Научна мисъл“, 1935—1936, „Съвременник“, 1935—1936, „Нова литература“, 1935—1936, променено на „Мисъл“, литературния седмичник „Кормило“, 1935—1936, около който се събират антифашистките сили на българската интелигенция в тоя период, литературния седмичник „Брод“ — 1936, всекидневника „Трибуна“, 1936, като легален опит да се обединят демократичните среди на един народен фронт). Възникват нови вестници и списания по брой и имена, за да покажат дори без други данни, само с библиографската си регистрация борбата, която кипи в страната между силите на реакцията и силите, които защитават човешката цивилизация. Тези периодични издания са обезкръвявани от предварителната цензура, но те са търсени от прогресивния читател. Когато през октомври 1936 г. прогресивните периодични издания са спрени със заповед на правителството, в протокола на Министерския съвет е дадена оценка на значението им. В протокола са записани думите на тогавашния министър-председател (Кьосеиванов), казани за всекидневника „Трибуна“, а те се отнасят за всички тогавашни легални партийни издания: „Ние знаем какво представлява вестник „Трибуна“. Той фактически се редактира от цензурата. Той значително е обезкръвен. И все пак неговата роля е голяма. Той служи за организиране и групиране на комунистическите елементи така, както звънът на камбаните при планинските хижи—на туристите по време на мъгла и буря.“

След октомври 1936 г. зачестява издаването на единични листове от прогресивни среди по повод на смърт или годишнина на прогресивни писатели. В периода на германо-съветския пакт (1939—1941) се появяват няколко прогресивни вестника („Академик“, 1940, „Литературен критик“, 1941). Но с началото на войната против Съветския съюз настъпва период, когато остават на пазара на периодичния печат списания и вестници, които са под опеката на националната пропаганда, стоят на позициите на монархофашизма или са се приспособили към политиката на войната, водена от оста. Настъпва най-тежкият период на българския периодичен печат. Вестниците на правителствената пропаганда, нямат числен успех, нямат обществен престиж — те са принудени да сменят имената си, времето на излизането си („Утре“ става „Вечер“, „Нова Вечер“, „Днес“ става „Вчера и Днес“, и пак „Днес“). Промяната на имената на вестниците разкрива общественото им поражение. В тоя период най-силно разцъфтява жълтият печат в България („Утро“, „Дневник“, „Зора“, „Последна поща“, 1923—1944, „Празнични вести“, 1926—1944, „Илюстрирана седмица“, 1923—1936). Накрай, от пролетта на 1944 г., жълтите всекидневници имат ролята на прави-

телствени официози. На това място се стига до най-ниското падение в историята на буржоазния печат в България. Само някои вестници, водени от различни обществени или търговски мотиви („Заря“, „Мир“, „Дъга“, 1934—1944) дават откъслечно обективни сведения за международното положение и за военните събития.

Във времето на Втората световна война се проявява с най-голяма сила почти четвърт-вековният актив на нелегалния партиен, антифашистки, прогресивен периодичен печат. Във времето от септември 1923 до 9 септември 1944 г. зад изключителните закони и преследвания, които затваряха възможностите за нормална проява на прогресивен печат, се развива многоброен нелегален печат на партията. Той представлява една огромна самостоятелна група в историята на българската периодика — няколкостотин вестници и списания, издавани от ЦК на партията („Работнически вестник“, „Работническо дело“, сп. „Комунистическо знаме“, 1926—1934, и др.), от окръжни комитети на партията, от профсъюзни революционни организации, от комсомола, от РМС, затворнически вестници. Нелегалният печат се засилва особено след нападението на фашистка Германия срещу Съветския съюз — излизат вестници на партизанското движение, издавани от въстанически зони или отделни партизански отряди, излизат нелегални вестници на Отечествения фронт или вестници без означение на мястото на издаването им и без белези на политическата им принадлежност, но по съдържание вестници на партията или на Отечествения фронт, редактирани от отделни лица или групи, които е трябвало да затриват следите си, за да запазят редакцията и печатницата. Тези вестници са печатни, ръкописни, с печатни букви, чертани с ръка внимателно от редакторите, издавани на печатарска преса, циклостилни, на шапирограф. Те са различни по формат, с разнообразен вид и заглавия, с различно оформяване, чужди на установени вестникарски правила. Но съдържателни и винаги патетични, те поддържат вяра в победата на прогресивните сили и водят към победата. Тия неравни късове хартия са наредени не просто с думи — те са заредени с революционния гръм на епохата. Дори само външните белези — тяхното мото с подбора на най-вълнуващи строфи на Ботев или с повтарящите се като клетва шест отривисти думи „Свобода на народа — смърт на фашизма“, или с емблеми от развени знамена или кръстосани сърпове и чукове — вече разкриват и характера, и високото място на тези издания в историята на българската периодика.

Целият исторически път на българския национален печат потвърждава мисълта, че печатът е отражение на обществените идеи, на обществените конфликти, борби и пътища. И дори просто физически българският периодичен печат в своята история не се е развивал спокойно, плавно. Неговият път преди сто години (1844) започна през време на национален гнет — периодиката веднага попада под „турския режим“ на чужда национална и политическа цензура. Развитието на печата след националното освобождение става в рамките на буржоазната диктатура и е подчинено на нейните норми и законоположения. Законите за печата създават система, която благоприятствува обикновено печата на властващата партия. Ударите им са насочени срещу опозиционните буржоазни партии понякога, но винаги са срещу печата на работническата класа, на трудещите се, на прогресивните сили.

От националното освобождение на България (1878) до 1944 г. са минали 76 години. През 42 от тях съществува цензура за печата — 25 години полицейска цензура, 10 години предварителен контрол на печата, 7 години военна цензура (полицейска цензура 1882, 1886—1894, 1918—1921, 1923—1934, военна цензура 1885, 1912—1913, 1914—1918, предварителен контрол над печата — 1934—1944). В останалите години има „законни“ норми и положения, които трябва да поставят юзда на прогресивния печат, или има специални закони за печата (турския закон за печата, който е възстановен наскоро след Освобождението, за да пази монарха и неговата политика; закон за печата, 1887; Башевата поправка, 1893, към същия закон; Папанчевия закон от 1896; нов закон за печата от 1907; чл. 6, 7 и 19 от Закона за ЗЗД в 1924). Такъв е трънливият път на периодичния печат на България. Следите на този режим лежат върху изданията, отразени са в смущенията на тяхната периодичност, на тях-

ната продължителност, върху състава на редакциите, в промените на редакторите и отговорниците на изданията.

Българският периодичен печат в тоя период страда от развитието на политическите режими на българската буржоазия, но той страда и от неразвитостта на българската икономика и ниската индустриална база в страната. България, която влезе късно в пътя на индустриализацията, след като бяха вече създадени големи капиталистически страни, пренасяше готови форми на печатарското и вестникарското дело. Всички печатарски машини са внасяни отвън. В България идеха често излезли вече от употреба, демодирани машини. Дубъл машини са внесени в България за пръв път в 1883 г., когато в напредналите страни вече работят ротационни машини (изнамерени в 1846 г.). Първата ротационна машина влиза в България в 1904 г. (в „Вечерна поща“) и си пробива път бавно („Дневник“ и „Утро“ в 1912 г., д-во „Балкан“ и „Балканска трибуна“, 1913 г.). Едва в двадесетте и тридесетте години се доставят няколко по-модерни ротационни машини („Зора“, п-ца „Книпеграф“, „Днес“). Късно влиза в България наборни машини. Наборната машина се появява в България в 1909 г. (три линотипа в Държавната печатница, по-късно един линотип в Придворна печатница и два в „Дневник“ и „Утро“). Едва след 30-те години се въвеждат в големите печатници повече линотипи, но недостатъчно. Общо взето, полиграфическата база се развива бавно, остава зад напредналите европейски страни. На демодираните и често оказионно доставяни печатарски машини се дължи и това, че вестниците в България имат най-разнообразен и често случаен формат. Не се създава типичен български вестник по формат и по техническо изпълнение. По-добре се развива българското списание, печатано на дубъл машини, които преобладават в първите десетилетия на века. Едва след двадесетте години се появява в България дълбок меден печат, но се използва ограничено.

Ниската полиграфическа база дълго задържа достъпа на илюстрацията в българското периодично издание, особено във вестниците. Примитивните печатарски машини са непригодни за илюстрационен печат. Няколко сполучливи опита да се създадат илюстрирани списания („Светлина“, 1891 — 1934, „Картинна галерия“, 1905 — 1925, „Художник“, 1905 — 1909) остават усомнени. Илюстрацията навлиза като постоянен елемент в българската периодика след Първата световна война, главно в списанията. В тридесетте години илюстрацията става нормално явление, но във вестника остава неразвита и неугледна (с малки изключения — „Зора“ и др.). Общата причина за това е в ниското равнище на полиграфическата база. Българският народ, който се отличава със силно развити политически интереси, особено след Първата световна война, когато кипи революционната мисъл, и с остър усет към промените в международните събития, е масов консуматор на периодични издания. Издателите, особено големите капиталистически вестникарски предприятия, сигурни в тиражите, са се отнасяли най-често с немара към подобряването на полиграфическата база.

Столетието остави разнообразна и сложна картина за развитието на българския периодичен печат с непресекваща борба преди всичко между двете основни линии в него — буржоазната класова и прогресивната партийна, както и със следи на влиянието, упражнявано от дребнобуржоазната структура на българското общество, които увеличават многобройността в периодиката и произвеждат преходни политически и идейни нюанси в нея.

В разнообразната богата маса на периодичните издания е утаена обществената мисъл на България в хода на нейното развитие през цялото столетие — с класовите противоречия и конфликти, с борбите и промените му, с непрекъснато сблъскване между старото, обречено на залез от историята, и новото, което иде на негова смяна. През периодичните издания вестници и списания минава парадът на българските общественици, политически дейци, научни работници, писатели, поети, художници. По страниците на периодичния печат те се класират по своята социална принадлежност, по своите идейни насоки, по обществената активност и литературно и художествено майсторство. Голямата част на обществени дейци и писатели — можем да кажем дори всички — са издатели и редактори през столетието — Ботев, Кара-

велов, Славейковци, Зах. Стоянов, Ст. Стамболов, Алеко Константинов, Иван Вазов, Ст. Михайловски, Д. Благоев, Г. Кирков, Г. Димитров, В. Коларов, Ал. Стамболийски, Г. Бакалов, П. Яворов, Елин Пелин, Д. Полянов, Хр. Смирненски, Кр. Кюлявков, Гео Милев, Н. Вапцаров, Ил. Бешков, Ал. Жендов, които са отминали в историята, и други, които продължават своето творческо дело, са основатели, издатели, редактори, активни публицисти в периодичния наш печат. Цялата обществена мисъл с всички нейни насоки, пътища и особености, отсенки е вписвана ден по ден, цяло столетие в печатните редове на периодичните вестници и списания. Цялото ѝ съдържание е отразено като в точно огледало по страниците на периодичния печат.

Проф. Г. БОРШУКОВ
Проф. ВЛ. ТОПЕНЧАРОВ¹

¹ Печатът до 1885 г. е разгледан от Г. Боршуков, от 1885 г. насам — от Вл. Топенчаров.